

انقلاب

ضعف حکومت و قدرت مردم

• نظام بهرامی کمیل

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی

دانشگاه علامه طباطبائی

- انقلابهای اروپایی، بررسی تحلیل پانصد سال تاریخ سیاسی اروپا
- چارلز تیلی
- بهاء‌الدین بازرگانی گیلانی
- کویر
- ۱۳۸۳، ۱۱۰۰ نسخه، ۴۴۶ صفحه، قیمت ۳۹۰۰ تومان

عوامل و سازوکارهایی مشخص می‌شود از جمله شامل این بررسی است که قدرت چگونه در یک سیستم حکومتی متمرکز می‌شود و از این رو احتمال بروز انقلاب و ماهیت آن حاصل و ناشی از عملکرد هر سیستم حکومتی است.» (ص ۳۰) تیلی معتقد است تغییر شکل‌بندیهای اجتماعی به خصوص تغییر در ساختارهای سیاسی و همچنین تغییر در روابط بین کشورها و نظام جهانی، اشکال جدیدی از انقلاب را ایجاد می‌کند.

به نظر او «جنگ همواره تأثیرات بی‌منافسه‌ای در احتمال بروز انقلاب در قاره اروپا داشته است. اگر به انقلابهای ۱۹۰۵ و ۱۹۱۷ روسیه توجه کنیم. در هر دو مورد حکومت روسیه با شکست در جنگ چه به صورت واقعی و یا سمبلیک تحقیر شده بود و در هر دو مورد ورشکستگی حکومت باعث تسهیل در فروپاشی سیاسی‌اش گردید.» (ص ۳۰)

انقلاب مفهوم بسیار بااهمیتی است که نویسنده با استفاده از آن ساختار کتابش را سازمان داده است. تیلی در تعریف این مفهوم می‌گوید «ما به انقلاب به شکل تعویض قدرت با توسل به قوه قهریه در چارچوب یک حکومت می‌نگریم که در جریان آن حداقل دو جناح مشخص ادعاهای حذف‌کننده نسبت به هم برای کسب قدرت دارند، در حالی که بخش عمده‌ای از اتباع کشور از مطالبات یکی از این دو جناح به حمایت برمی‌خیزند.» (ص ۳۴)

بنابراین فرایند انقلابی به حمایت بخش عمده‌ای از مردم از یک جناح که ادعاهای غیرقابل‌سازشی را برای تصاحب قدرت مطرح کرده اشاره دارد که می‌تواند با تغییر ساختار سیاسی، حق حاکمیت رابه دست گیرد. در نتیجه شورشهای ناموفق که قادر به ایجاد تغییر در ساختار سیاسی نیستند یا کودتاهای بدون خونریزی که حمایت مردمی و ابزار اعمال خشونت را ندارند. انقلاب واقعی محسوب نمی‌شوند. «طبق تعریف اشاره رفته هر انقلابی دارای اجزای دوگانه است: یکی وضعیت انقلابی و دیگری نتایج انقلابی.» (ص ۳۶)

تیلی در کتاب انقلاب‌های اروپایی که در سال ۱۹۹۳ منتشر شد به بررسی جامعه‌شناسانه تاریخ انقلابهای اروپایی از اوایل عصر جدید تا به امروز می‌پردازد. این کتاب در هفت فصل تدوین شده است. تیلی در فصل اول و دوم کتاب به ارائه تعریف مفاهیم و نسخ‌شناسیهای متعددی می‌پردازد. او ضمن طرح پرسشهای اساسی به مسیری که باید برای پاسخگویی طی شود، اشاره می‌کند. در فصلهای سوم تا ششم به تاریخ سیاسی و اجتماعی مناطق مختلف اروپا پرداخته می‌شود. هر کدام از این فصلها مطالعه موردی یکی از مناطق مهم اروپاست. ندرلند - جزایر بریتانیا - فرانسه و روسیه از سرزمینهایی هستند که نویسنده کتاب سعی دارد با ادبیات توصیفی خود به بررسی آنها بپردازد. در این راه او به جنگها، شورشها، انقلابها و سایر اعتراضهای سیاسی توجه خاصی دارد. نویسنده سعی می‌کند شرایط سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و بین‌المللی مناطق مذکور را همچون بستری برای ایجاد تغییرات جدید سیاسی لحاظ کند. اما در این راه وزن بیشتری به شرایط سیاسی می‌دهد.

فصل هفتم کتاب نیز به مقایسه انقلابهای گذشته با انقلابهای امروز و آینده می‌پردازد و در این رهگذر سعی می‌شود قواعد احتمالی حاکم بر فرایندهای انقلاب نمایان شود. یکی از اهداف کتاب آن است که نشان دهد تغییرات وسیع در ساختار حکومت چه تأثیری بر انقلاب دارد. «کتاب گزارش کلی پیرامون انقلابهای اروپایی، دلایل و تأثیرات آن ارائه می‌کند و به ویژه توجه خود را به ارتباط بین سیر تغییرات در قدرت حکومتی و دگرگونی در ماهیت آن و به اموری نظیر پیدایش و آثار انقلابها معطوف می‌سازد.» (ص ۲۹)

تیلی معتقد است که مفهوم انقلاب ثابت نیست و همراه با تکوین تشکیلات دولتها و سیستمهای حکومتی، شرایط پیدایش و ماهیت انقلاب نیز تغییر می‌کند. «انقلابها همانی نخواهند بود که تاکنون بوده‌اند زیرا حکومتها نیز دارای ویژگیهای اولیه خود نیستند. اینکه انقلاب با چه

تیلی معتقد است که مفهوم انقلاب ثابت نیست و همراه با تکوین تشکیلات دولتها و سیستمهای حکومتی، شرایط پیدایش و ماهیت انقلاب نیز تغییر می کند

به نظر تیلی وضعیت انقلابی همان «قدرت دوگانه» است که اولین بار توسط تروتسکی مطرح شد. «یعنی دو یا چند جناح ادعاهای مستدلی برای به دست گرفتن حکومت اعلام می نمایند و یا ادعا می کنند که خود حکومت هستند.» (ص ۳۶) بدیهی است چنین حاکمیت دوگانه‌ای تنها با حمایت جدی و همه جانبه بخش عمده‌ای از مردم ایجاد می شود و مستلزم حمایت‌های مالی، جانی و ارزشی آنهاست. زیرا به صرف وجود ادعای حاکمیت توسط گروه معدودی از مخالفان وضعیت «حاکمیت چندگانه» یا «قدرت دوگانه» ایجاد نمی شود.

«در وضعیت انقلابی سه عامل متأثر از هم با یکدیگر تلاقی می کنند: ۱- ظهور افراد و یا ائتلافهایی که هریک خواهان حذف دیگری در دستیابی به حکومت و یا در بخشی از آن هستند. ۲- حمایت بخش عمده مردم از این مطالبات. ۳- حاکمان فعلی در وضعیتی نیستند که ائتلاف جانشین و یا حامیان آنها را سرکوب کنند. عوامل مذکور، علل مستقیم وقوع انقلاب محسوب می شوند. اگر بخواهیم از انقلاب موردنظرمان تبیین دقیقی داشته باشیم، باید روشن سازیم چرا ائتلافی در بین طالبان قدرت تشکیل شده است، چرا بخش قابل توجهی از مردم مطالبات آنان را مورد حمایت قرار داده‌اند و چرا صاحبان قدرت قادر نیستند و یا نمی خواهند مخالفان خود را سرکوب نمایند.» (ص ۳۷)

نتایج انقلابی نیز به مرحله خارج شدن قدرت سیاسی از دست صاحبان قبلی و تصاحب آن به وسیله ائتلاف جدیدی از حاکمان اشاره دارد. بدیهی است تنها معدودی از وضعیتهای انقلابی به نتایج انقلابی منتهی می شود، زیرا حاکمان ممکن است در سرکوب مدعیان جدید موفق باشند، بنابراین برای تیلی در این مرحله نقش زور و قدرت نظامی بسیار با اهمیت است، اگر مدعیان جدید، ائتلاف مستحکمی را تشکیل داده باشند و از حمایت نیروی نظامی هم برخوردار باشند احتمال موفقیت آنها در تغییر ساختار سیاسی و گرفتن قدرت بیشتر خواهد بود. به نظر تیلی عوامل مستقیم ایجاد نتایج انقلابی عبارت‌اند از «جدایی اعضا و عوامل یک جامعه از حاکمان مستقر، دستیابی به نیروی نظامی و مسلح توسط ائتلافهای انقلابی، اعلام بی طرفی و یا ترک نیروهای نظامی از اردوگاه رژیم کنونی و بالاخره تسلط و کنترل اعضای ائتلاف انقلابی بر دستگاهها و نهادهای حکومتی، چنانچه همه این مراحل به سرعت اتفاق افتد در این صورت تغییر قدرت به روش انقلابی به وقوع پیوسته است.» (ص ۴۳)

تیلی درباره هدف کتاب مدعی است: «نظر به اینکه تألیفات قبلی در این زمینه اهمیت زیادی برای تحقیق پیرامون عوامل اصلی بروز نتایج انقلابی قائل شده‌اند، لذا کتاب حاضر درصدد برآمده است نواقص موجود را ترمیم کند و به این منظور تکیه اصلی خود را به تحقیق پیرامون چگونگی شروع و پیدایش وضعیتهای انقلابی و جریانهای انقلابی متمرکز ساخته است.» (ص ۴۶)

البته ادعای تیلی عملی نشده و او همچون کارهای قبلی اش به

ساختار سیاسی و دولت وزن بسیار زیادی می دهد. هرچند او جنگ را یکی از مهم ترین عوامل شکل گیری دولتهای مدرن می داند اما سایر پدیدهها مثل اعتراضات اجتماعی، انقلاب، شورش و جنگ داخلی را براساس نوع حکومتها متفاوت در نظر می گیرد. البته تیلی اصرار دارد که به دنبال کشف روابط مکانیکی و علیت واحد نیست و پدیدههای اجتماعی را پیچیده تر از آن می داند که همیشه و همه جا بتوان با عوامل ثابتی آنها را تحلیل کرد. اما وقتی درباره ملی گرایی صحبت می کند به شدت به دولت همچون متغیر مستقلی برای ایجاد و توسعه ملی گرایی و مؤلفه های آن نگاه می کند. تیلی معتقد است «توسعه سیطره دولتها با افزایش شمار جنگها و هزینه های مترتب بر آن پس از سال ۱۷۵۰ آغاز گردید. این جنگها با سازماندهی ارتشهای مقتدر و مجهز که از سوی دولت تأمین مالی و از بین مردمان خود سرپاز گیری می شد به راه می افتاد. در جریان منازعات سیاسی داخلی شدیدی که در پی جنگهای ممتد رخ می داد، دولت به ابزاری که مجهز به اقتدار و اختیارات وسیعی بود تغییر ماهیت می داد، ابزاری که در عین حال می توانست در خدمت اهداف بسیاری قرار گیرد... دولتهای قدیمی اروپایی نسخه مینیاتوری جانشینان شان نبوده اند.» (ص ۶۸)

هرچند تیلی در کتاب خود هیچ ارجاعی به آثار فوکو ندارد، اما به نوعی روش دیرینه شناسی فوکو را به ذهن تداعی می کند. همان طور که از مطلب پیشین برداشت می شود، تیلی در تحلیل تاریخی خود از رویکرد تکاملی فاصله می گیرد و معتقد است مفاهیمی چون انقلاب، معنا و سازوکارهای ثابتی ندارند و باید در شرایط خاص سیاسی، فرهنگی و اقتصادی تعریف شوند. در بحث دیگری به نقش قدرت و چگونگی اعمال کنترل در شرایط متفاوت می پردازد و می نویسد: «در بسیاری از کشورهای اروپایی متعاقب تغییر ساختارهای نظامی، سیستمهای دولتی مستقیم جایگزین نوع غیرمستقیم آن گردید. زمامداران کشور اینک به جای تکیه بر قدرتمداران خودمختاری نظیر مالکان بزرگ زمین، رهبران

فرایند انقلابی به حمایت بخش عمده‌ای از مردم از یک جناح که ادعاهای غیرقابل‌سازشی را برای تصاحب قدرت مطرح کرده اشاره دارد که می‌تواند با تغییر ساختار سیاسی، حق حاکمیت رابه دست گیرد

مردم بود و سرمایه اندک بین تعداد زیادی سرشکن شده بود، اشراف مانع توسعه شهرها و تجارت بودند. در این مناطق جنگهای جانسپینی سلطنت امری رایج بود و قدرت حکومت انحصاراً به ارتشهای اشرافیان ملاک متکی بود. روسیه، مجارستان و پرتغال جزو مناطقی بودند که انباشت زور حاکم بود. پ - در مناطق ترکیبی، عده‌ای به جمع‌آوری سرمایه پرداخته و در عین حال اشراف زمیندار نیز نیروی نظامی مقتدری در اختیار داشتند. در این مناطق شبکه کاملی از شهرهای تجاری وجود داشت و محصولات تولیدی اراضی کشاورزی و اقلام صنعتی داخلی در بازارهای شهری معامله می‌شد. این کشورها از لحاظ نظامی و سیاست خارجی جز و مقتدرترین کشورهای اروپایی به شمار می‌آمدند. انگلستان، فرانسه و پروس بهترین نمونه این گونه سیستمهای ترکیبی زور - سرمایه سالار بودند.» (صص ۷۰-۷۱)

نقد کتاب:

تیلی مدعی است که تألیفات اهمیت زیادی به عوامل اصلی بروز نتایج انقلاب می‌دادند در حالی که او می‌خواهد پیرامون چگونگی شروع و پیدایش وضعیتهای انقلابی و جریانهای انقلابی تحقیق کند. بدیهی است این ادعا مستلزم ارائه نظریه اجتماعی است تا به کمک آن بتوان چگونگی شکل‌گیری شکاف در جامعه سیاسی را تبیین کرد. در این کتاب جای چنین نظریه‌ای خالی است، علاوه بر این مطالعات موردی تیلی در مورد مناطق مختلف اروپا از ندرلند و بریتانیا گرفته تا روسیه و همسایگانش، تنها بیان حوادث تاریخی، تاریخ اجتماعی و شرایط فرهنگی اقتصادی و جغرافیایی مناطق مذکور است. تیلی حتی در این بخش، روش مقایسه تطبیقی را به طور کامل و شفافی اجرا نمی‌کند و خواننده را در انبوهی از داده‌های تاریخی سرگردان می‌کند.

پذیرش متغیر بودن معنا و سازوکارهای اعتراضات سیاسی به تیلی اجازه می‌دهد که چنین پدیده‌هایی را در زمانها و مکانهای متفاوت بررسی کند. در نظر گرفتن شرایط جهانی و جایگاه دولتها در این نظام بین‌المللی و اهمیت دادن به ساختار سیاسی و ماهیت دولت، متغیرهایی هستند که به تیلی اجازه می‌دهند بتواند اعتراضات سیاسی گوناگون را بررسی کند. این ویژگی باعث پویایی و قابلیت بالای نظریه تیلی در مواجهه با اعتراضات سیاسی در جهان معاصر شده است با این حال به نظر می‌رسد تأکید بیش از حد تیلی بر نیروی نظامی و توانایی سرکوب دولتها باعث شده است او از ابعاد فرهنگی و نقش افکار عمومی در ایجاد تغییرات سیاسی غافل بماند. در کل به نظر می‌رسد تیلی به طور مداوم بین مارکس و وبر در نوسان است. او ضمن بررسی شرایط اقتصادی و تاریخی جوامع به نقش مذهب و فرهنگ اقوام مختلف نیز می‌پردازد، اما این کار را بدون پایه‌های نظری و تنها با شواهد متعدد تاریخی بیان می‌کند. ویژگی دیگر کتاب دوری از تبیینهای علت‌کاوانه و تمرکز بر توصیف چگونگی وقایع سیاسی است که یادآور روش فوکو در مطالعات تاریخی است.

کلیساها و بازرگانان، به ایجاد نوعی از دستگاههای دولتی همت گماردند که در ساحت تک‌تک جوامع ولایات و حتی منازل مردم و از طریق تعبیه ابزارهایی نظیر سیستم مالیاتی، نظام وظیفه، ثبت احوال، آموزش عمومی و دیگر اشکال اعمال کنترل، نفوذ و رخنه می‌کردند. نمایندگان حکومت مرکزی بیش از هر زمان دیگر به تقویت و اعتلای نوع خاصی از فرهنگ ملی در زمینه زبان، ارتباطات، هنر، آموزش و اقتناع سیاسی مبادرت ورزیدند و در زمینه حفظ منابع ملی نظیر سرمایه، نیروی کار، کالا، پول و فناوری در محدوده مرزهای ملی به اقداماتی دست زدند. مضافاً به کنترل رفت و آمدها در داخل مرزهای ملی که محدوده آن با دقت فزاینده‌ای از سوی جغرافی‌شناسان، نظامیان و سیاستمداران تعیین شده بود، پرداختند.» (ص ۶۹)

تیلی در کتاب خود به ارائه چند نسخه‌شناسی گوناگون می‌پردازد. او با قرار دادن متغیر انتقال قدرت (نتیجه انقلابی) و متغیر شکاف در جامعه سیاسی (وضعیت انقلابی) بر روی محور مختصات سعی دارد جایگاه مفاهیمی همچون انقلاب بزرگ، کودتا، شورش و جنگ داخلی را نسبت به همدیگر مشخص کند. در جای دیگری (ص ۸۹) برای نسخه‌شناسی انواع ائتلافهای انقلابی به ترکیب دو بُعد «پایگاه گروهها» و «صراحت روابط» موجود بین شرکا می‌پردازد. تیلی درباره مناقشات اساسی در جریان تکوین و تکامل نظام سرمایه‌داری به سه دسته کشمکش اشاره می‌کند. «اولاً درگیری بین عوامل سرمایه و نیروی کار، ثانیاً منازعه بین سرمایه‌داران و سایرین که خواستار تملک بر زمین، نیروی کار و دیگر عوامل تولید بودند و ثالثاً کشمکش بین رقیبان در دستیابی برابر به بازارهای کالا، سرمایه و نیروی کار.» (ص ۸۱)

تیلی قبل از انجام مطالعه موردی در نواحی مختلف اروپا، می‌گوید: «با وجود دولت - شهرها، امپراتوریه‌ها، جمهوریه‌ها و سلطنتهای انتخابی سست‌بنیان در سالهای پس از ۱۴۹۲ همه این کشورها کم و بیش به چندین منطقه مجزا تقسیم شده بودند و تمایز عمده بین آنها در انباشت نسبی سرمایه و الزاماتی بوده که در این کشورها اعمال می‌گردید. الف - هرجایی که سرمایه انباشت می‌شد (به ویژه در مراکز تجاری شمال ایتالیا و مناطق اطراف آلپ تا منتهی‌الیه ندرلند) در آنجا تجار و سرمایه‌گذاران در ایجاد نوآوری و یا تکشیل ساختارهای حکومتی نقش اصلی به عهده داشتند و در عین حال از ایجاد ارتشهای قوی و نهادهای اجرایی مقتدر جلوگیری می‌کردند. در این مناطق از سیاست انباشت سرمایه تبعیت می‌شد. ب - در بخشهایی از اروپا که دامپروری و کشاورزی شغل اصلی